

Sanatta ve Günlük Yaşamda

İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

Üstün Dökmen

SİSTEM YAYINCILIK

Sistem Yayıncılık: 021

İletişim Çatışmaları ve Empati

Üstün Dökmen

© Bu kitabın tüm yayın hakları Sistem Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Birinci Basım: Ekim 1994/İstanbul
Yirminci Basım: Ekim 2002/İstanbul - 54 001-57 000
ISBN: 975-7397-20-2

Dizgi: Saadet Tuncer - Zehra Yılmaz - Ebru Çağaloğlu
İllüstrasyon: Murat Efe
Çizimler: Zafer Karakuş
Basım: Kurtiş Matbaacılık
Cilt: Güven Mücellithanesi

Yayın ve Dağıtım:

SİSTEM YAYINCILIK VE MAT.SAN.TİC.A.Ş.
Tünel, Nergis Sokak, Sistem Apartmanı, No:4 80050 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (212) 293 83 72 - pbx Fax: (212) 245 66 14
E-posta: sistem@sistem.com.tr
web: <http://www.sistem.com.tr>

SİSTEM YAYINCILIK BAYİ VE KİTABEVLERİ

- SİSTEM KİTABEVİ** : 859 Sok. No: 5/A Konak/İZMİR
Tel: (232) 446 27 29-pbx Fax: (232) 446 75 67
- SİSTEM KİTABEVİ** : Üçkuyular Cad. No: 3 Azmakbaşı/BODRUM
Tel: (252) 313 11 67-316 43 04
- ANKARA** : Bilim Sanat Konur Sok. No: 11/A Kızılay/ANKARA
Tel/Fax: (312) 418 75 22
- KONYA** : Çizgi Kitabevi Mimar Muzaffer C. Koyuncu Pasajı 74/P21 KONYA
Tel/Fax: (332) 353 10 22

TANIŞMA

Eğer bir gün,
yüzünün renginden ötürü
çıkarsan mahkemeye,
"Vallahi kalıtımdan oldu" diye,
korkma, ben sana tanıklık ederim.

İnsanların,
yüzlerinin ve gözlerinin rengi
başka başka da olsa,
gözyaşlarının rengi hep aynıdır.

Ne bir kelimedede anlaşılabilir,
ne aynı avuçtan su paylaşılabilir.
Yalnızca göz yaşında,
bir de kahkahada buluşabilir.

Yer tanık olsun, gök tanık olsun,
Bütün doğmuşlarla ve doğacaklarla
tanışmak mümkün.
Akıllarda ve yüreklerde göz göze geldik bugün.
Bin yıl önceden bana selâm söylediler;
Bin yıl önceki anneler, annemden az mı sevdiler?

17.8.1989

Üstün Dökmen

KİŞİSEL GELİŞİM DİZİSİ

- Stres Yönetimi (Arthur Rowshan)
Ben Değeri Tiryakiliği (Doç.Dr.Kadir Özer)
Üç Psikolojik Soru (Doç.Dr.Kadir Özer)
İletişimsizlik Becerisi (Doç.Dr.Kadir Özer)
Kaygı (Doç.Dr.Kadir Özer)
Öğrenmeyi Öğrenmek (Dr.Ramazan Yıldırım)
Yaratıcılık ve Yenilik (Dr.Ramazan Yıldırım)
Depresyonu Yenmek (Florence Littauer)
Kişiliğinizi Tanıyın (Florence Littauer)
Kişilik Bulmacası (Florence Littauer-Marita Littauer)
Sınırlar (Dr. Henri Cloud - Dr. John Townsend)
Yaklaşım Her Şeydir (Jeff Keller)
Kendine Güven ve Güç (Les Giblin)
Kendi Yolunuzdan Çekilin (Mark Goulston - Philip Goldberg)
Güvenle Söyleyin (Margo T. Krasne)
Olumlu Düşünmenin Gücü (Norman V. Peale)
Olumlu Yaşamın Gücü (N. Vincent Peale)
On İkinci Melek (Og Mandino)
Yaşamın Daha İyi Bir Yolu (Og Mandino)
Communication Conflicts and Empathy (Prof.Dr.Üstün Dökmen)
İletişim Çatışmaları ve Empati (Prof.Dr.Üstün Dökmen)
VAROLMAK GELİŞMEK UZLAŞMAK (Prof.Dr.Üstün Dökmen)
Mesaj Sizensiz (Roger Ailes)
Zafer İçin Doğanlar (Robin Sieger)
Mıknatıs İnsanlar (Roger Fritz)
Sağlığa Giden Yol (Dr. Ross Walker)
Yaşama Zenginliği (Roz Townsend)
Okuma Zenginliği (Roz Townsend)
Öğrenme Zenginliği (Roz Townsend)
Ah Kendime Bir Kulak Versem (J. Salome – S. Sylvie Galland)
Bizi Biz Yapan Seçimlerimiz (Shad Helmstetter)
İçer Dönük Konuşmanın Gücü (Shad Helmstetter)
Mücadeleyi Bırak Yaşamla Dans Et (Susan Jeffers)
Paradigma ve Yaşam Kalitesi (Ulaş Bıçakcı)

PROF.DR. ÜSTÜN DÖKMEN'İN ÖZGEÇMİŞİ

Üstün Dökmen 1954 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk olarak, iki dedesinin adı verilerek kendisine Hasan Vasfi denildi. Altı aylıkken önemli bir hastalık geçirdi. Komşular, iki ölmüş büyüğün adının ufacak çocuğa ağır geldiğini, bu yüzden hastalandığını söylediler. Bunun üzerine annesi ve babası evhamlanarak Hasan Vasfi'nin adını Üstün olarak değiştirdiler. (Üstün adı, dünyaya gelmesine yardımcı olan Doç.Dr.Ziya Üstün'ün soyadıydı.) Böylece Üstün Dökmen kısmen hafifledi; ancak yeni adı da, öğrenim yaşantısı boyunca sürekli iftihar listelerini çağrıştırdığından, kendisine ağır gelmeye devam etti.

Üstün Dökmen'in annesi İstanbullu, babası Erzurumlu, kendisi Ankaralıdır. 1971 yılında Ankara Cumhuriyet Lisesi'ni bitirdi. Sosyal bilimlere ilgi duyuyordu, ancak üniversiteye giriş sınavlarında aldığı puan ziyan olmasın diye Hacettepe Üniversitesi Fizik Bölümü'ne kaydoldu. Üçüncü sınıfa gelince fiziğin kişiliğine uygun olmadığını fark etti. Giriş puanı ziyan olmamıştı fakat, ömür boyu fizikle uğraşırsa kendisinin ziyan olacağını anladı. Yeniden üniversite sınavlarına girerek Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne geçti. Bu bölümden mezun oldu ve aynı bölümde Uygulamalı Psikoloji (Klinik Psikoloji) alanında master yaptı. Psikolojik danışma ve rehberlik alanında 1986 yılında doktora, 1988 yılında doçentlik, 1995'te ise profesörlük derecesi aldı. Halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Dökmen'in çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerinin; "Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi: Kuruluşu, Gelişmesi, Çalışmaları", "Okuma Becerisi İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma", "Sosyometri ve Psikodrama" isimli bilimsel kitabı ve bir de "Selam" isimli şiir kitabı vardır. Meslektaş Yrd.Doç.Dr. Zehra Yaşın-Dökmen'le evli olan Üstün Dökmen'in iki kızı vardır.

*Anama, babama,
eşime, kızlarıma,
doğmuşlara, doğacaklara
ve bütün güzelliklere
sevgilerimle....*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	xiii
ÖNSÖZ	xv
OKUYUCUYA NOT	xviii

GİRİŞ

Merdiven Çıkan Çocuk	1
Üniversiteye Giren Çocuk ve Komşu Çorbası.....	4
Korumaya Muhtaç Misafirler	8
Yakından Kumandalı Çocuklar	10
Tahterevallideki Çocuklar ve Anababalar.....	14
Tükenmeyen Yalnızlık	16

1. BÖLÜM İLETİŞİM

İletişimin Tanımı.....	19
İletişim Türleri	21
Kişi-içi İletişim ve Çatışma	21
Kişilerarası İletişim.....	23
Örgüt - İçi İletişim ve Çatışma	37
Kitle İletişimi ve Çatışma.....	38

II. BÖLÜM KİŞİLERARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

Graf Analiz'e Göre İletişim Çatışmaları.....	45
Transaksiyonel Analiz Kapsamında İletişim Çatışmaları	59
Kişilerarası İletişim Çatışmalarına İlişkin Bir Sınıflama Denemesi.....	77
Kişilerarası İletişim Çatışmalarının Nedenleri.....	82

III.BÖLÜM EMPATİ

Empatinin: Tanımı ve Tarihçesi.....	135
Bir Halk Masalında Empati:	
Serçenin Yürek Çarpıntısını Duymak.....	138
Empatinin Sempatiden Farklılığı.....	138
Empatinin Kuramsal Açıklaması.....	141
Ben - Merkezilik (Ego-Santrizm) ve Empati.....	141
Empati Kurma ve Yardım Etme Davranışı.....	145
Günlük Yaşamda Empatinin Önemi ve	
Empati ile İlişkili Değişkenler.....	146
Aşamalı Empati Sınıflaması ve Bu Sınıflamaya Dayanılarak	
Geliştirilen Ölçme Araçları.....	151
Aşamalı Empati Sınıflaması.....	151
Ölçme Araçları.....	154
Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama:.....	155
A. Empatinin Kişilerarası İletişimdeki Yeri.....	155
B. Empati ile Anababa, Yetişkin ve	
Çocuk Benlik-Durumlarının İlişkisi.....	156
Empati Mekanizması ile Aşamalı Empati Sınıflamasının İlişkisi...161	
Empatik İletişimle İlgili Bir Uygulama.....	161
Çevre (Doğal, Tarihi, Kültürel) İle Empati.....	164
Kültürümüz Doğaya Kapalı mı?.....	169
Çevreye Empati Nasıl Geliştirilmeli?.....	170

IV. BÖLÜM TİYATROLARDA VE MASALLARDA İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

Nora'dan Güzin'e Kadının Kaderi.....	177
İbsen'in Kaderi.....	185
Nora'nın, Güzin'in ve İbsen'in Yaşadıkları	
Çatışmaların Bilişsel Nedenleri.....	187
Masallarımızda Kadın (Koca değil mi; sever de döver de).....	190
Masallarımızda Çocuklar ve Anababalar.....	192
Masallarımızda Yetişkin Olamama (Akli Kullanamama) Sorunu.193	
Masallarda İmalı İletişim (Örtük Transaksiyon).....	194

Masallarda "İyi-Yiğit" Kahraman ile "Kötü-Kurnaz" Kahraman Karşıtlığı.....	197
Sonuç	202

V. BÖLÜM SANATIMIZDA VE GÜNLÜK YAŞAMIMIZDA KİŞİLERARASI İLETİŞİM: YA AKIL KORKUSU YA YALNIZLIK

Çocuk-Anababalar'dan Oluşan Bir Toplum Muyuz?.....	204
Çocuk - Anababalar Toplumu Olduğumuzu Gösteren Ömekler	211
Günlük Yaşamımızda Çocuk-Anababalar	211
Devlet-Vatandaş: Baba ve Çocukları	219
Akıl/Öğüt Vermek Serbest, Aklını Kullanmak (Yetişkin Olmak) Yasak.....	228
"Yaratıcı Olmak" Yasak, "Ben" Demek Ayıp.....	233
Minyatür Niçin İki Boyutluymuştu?.....	240
Karagöz.....	252
Orhun Abideleri.....	255
Kutadgu Bilig.....	260
Anababa-Çocuk / Usta-Çırak Çatışması ("Usta bir su getir!" ya da "Ustam öldü ben satarım!") ..	263
Çocuk-Anababa Olmanın İşlevi: Bağımlılık Ve Güven	269
Çocuk-Anababalardan Oluşan Bir Toplum Olduğumuz Görüşünün Test edilmesi	272
Kültürümüzde Yetişkinliğin (Bireyselliğin) Silik İzleri.....	272
Geleneksel Kültürlerde Yetişkin Olma İhtiyacı	272
Kültürümüzde Yetişkinlik	273
Lakap Takma.....	273
Dede Korkut'ta "Ad Verme" ve "Aklını Kullanma"	274
Geleneksel Kültürümüzde "Ben"	275
Nasrettin Hoca:.....	276
Kültürümüzde Yetişkin Gelgitleri: Uluğ Bey... Fatih... Hezâr fen... Atatürk.....	280
Bugün Ne Kadar Yetişkiniz?	287
Artık Ticaret Ayıp Değil.....	288
Ergün Uçucu ve Adile Teyze	289
Barış Manço	290
"Selam" Adlı Şiirim ve Cüceloğlu'nun Kitapları Niçin İlgi Gördü?293	
Sonuç: Ya Akıl Korkusu Ya Yalnızlık	297

VI. BÖLÜM
NE AKIL KORKUSU NE YALNIZLIK

Batı'da Yetişkini Anababa ile Dengeleme İhtiyacı.....	303
Empatik Davranışa Örnekler	305
Merdiven Çıkan Çocuk.....	305
Çocukları Çocuk Yerine Koymak Şart mı? Minare İlle de İple mi Düzülür?.....	306
Emirlerin Gerekçelerini Açıklamak.....	312
Rehberlik Etmek: Yol Göstermek Yerine Yollar Göstermek	313
Empatik Davranış Nasıl Gelişir?	315
Sonuç: Öğretmene Ayğa Kalkan Toplum Öğretmeni Anlamalı da	317
EKLER	321
KAYNAKÇA.....	345
DİZİN.....	361

TEŞEKKÜR

Bu kitabı ben yazdım. Fakat hiçbir kitap yalnızca yazarının eseri değildir. Söylediğimiz her sözde, bize öğretmenlik etmiş kişilerin de payları vardır. Şimdi, bugüne kadar bana bir şeyler öğretmiş, öğrenmeme katkıda bulunmuş herkese teşekkür etmek istiyorum. İlk öğretmenlerim annem Sabahat Dökmen'e, babam Salih Dökmen'e teşekkür etmek istiyorum. İlkokuldaki öğretmenlerim Sayın Gülen Oral'a, Mükerrrem Ayten Kitapçı'ya, Kadir Oğuz'a teşekkür etmek istiyorum. Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde, bilgileriyle ve davranışlarıyla bana ve yüzlerce öğrenciye örnek olmuş olan bütün hocalarıma teşekkür etmek istiyorum. On yedi yıldır hocam ve arkadaşım olan, kişilerarası iletişim konusunda beni tanıştıran sevgili Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu'na teşekkür etmek istiyorum. Prof. Dr. Işık Savaşır'a, Dr. İffet Dinç'e, Dr. Fethi Toker'e, Doç. Dr. Güney LeComte'a, Prof. Dr. Nejla Öner'e, Yrd. Doç. Dr. Rükzan Eski'ye, Prof. Dr. Sirel Karakaş'a teşekkür etmek istiyorum. Hacettepe Psikoloji Bölümü dışında da bana emeği geçen kişiler oldu. Kendisinden çok şey öğrendiğim Prof. Dr. Nail Şahin'e teşekkür etmek istiyorum. Prof. Dr. Yıldız Kuzgun'a, Prof. Dr. Feriha Baymur'a, Prof. Dr. Engin Geçtan'a ve Prof. Dr. İpek Gürkaynak'a teşekkür etmek istiyorum. Adlarını burada tek tek belirtmesem de, ortaokuldaki, lisedeki, üniversitedeki diğer hocalarımla hiçbirini unutmadım; hepsini sevgiyle hatırlıyorum. Artık aramızda bulunmayan babama, Kadir Bey hocama, Güney ve İffet Hanım hocalarıma Allaha rahmet diliyorum; bana bir şeyler öğretmiş, güzel yaşantılar paylaşmış bütün yakınlarıma, öğretmenlerime, arkadaşlarıma ve öğrencilerime sağlıklar, esenlikler diliyorum.

Bu kitabın yayınlanmasına katkıda bulunanlara da teşekkür etmek istiyorum. Kitabın ilk müsveddesinde nice yazım hatası belirleyen öğrencim ve arkadaşım Sayın Kerem Dölarslan'a ve

Sayın Mehtap Usluer'e, kitabın basımındaki çaba ve katkılarından ötürü Sistem Yayıncılık'ın sahipleri olan Sayın Erdoğan Yenice ve Hidayet Pınarbaşı'na, aralarında Şermin Yenice, Saadet Tuncer, Zehra Yılmaz ve Ebru Çağaloğlu'nun da bulunduğu yayınevinin tüm çalışanlarına teşekkür ederim. Aylar boyunca odalara kapanıp çalışmama artık ses çıkarmayan, her konudaki desteğinden ve kitabın oluşmasına eleştirileriyle sağladığı katkıdan ötürü eşim ve meslektaşım Zehra Dökmen'e ve son olarak da çocuklara özgü zengin bakış açılarıyla beni güdüleyen kızlarıma teşekkür etmek istiyorum.

Üstün Dökmen

5. Baskı

30.4.1997

ÖNSÖZ

Kısaca "iletişim" adını verebileceğimiz bilgi alış verişi, yaşamdaki önemli olaylardan birisidir. Canlılar varlıklarını sürdürebilmek için iletişimde bulunmak zorundadırlar. Bütün canlıların ihtiyaç duyduğu iletişimin insan yaşamındaki yeri ise bambaşkadır. Çünkü insan, diğer canlılardan farklı olarak, sürdürmekte olduğu iletişimleri incelemek ve geliştirmek şansına sahiptir. Şüphesiz diğer canlılar da birbirleriyle, kendilerine göre derin ve anlamlı iletişimler kuruyor olabilirler. Ancak tüm canlılar içinde yalnızca insanlar birbirlerinin rolüne girip, birbirleriyle empati kurma şansına sahiptirler. Bu şansımızı iyi kullanmak zorundayız. Empatik anlayışa sahip olmak, çatışmaksızın iletişimde bulunmak ve bunu sürdürmek, çaba ister. Elinizdeki kitap, söz konusu çabalara ilişkin küçük bir adım sayılabilir. Kitabın konusu, kişilerarası iletişim. Yaşam biçimimizi ve sanatımızı, iletişim çatışmaları ve empatik iletişim açısından inceleyeceğiz.

Kitabın birinci bölümünde, genel çizgileriyle iletişim ele alınmaktadır. Bu bölümde, iletişimle ilgili bazı temel kuramsal bilgileri aktarırken, kültürümüzden örnekler vermeye çalıştım; örneğin, konuşma dilimizdeki bazı deyimleri ya da Nasrettin Hoca fıkralarını, iletişim psikolojisi sosyal psikoloji açısından yorumladım. İkinci bölümde, kişilerarası iletişim çatışmalarının niteliği, türleri ve nedenleri ele alınmıştır. Bu bölümde, iletişim çatışmaları ve roller konusunda yeni tanımlamalar ve sınıflamalar ortaya koydum. Üçüncü bölüm empati ile ilgili. Bu bölümde, empatiye ilişkin yeni bir kuramsal açıklamada bulundum; "Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama" başlığı altında, Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik-durumları ile empatik davranış arasında ilişki bulunduğu belirtiliyor. Gerek bu iddia, gerekse daha önce ortaya koyduğum empati modeli (Dökmen, 1988b), gelecekte, yeni bir "İletişim/empati" modelinin çekirdeğini oluşturabilir.

Kitabın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde, ilk üç bölümdeki kuramsal bilgilerin ışığı altında, çağlar boyunca kültürümüzü ve bugünkü yaşama biçimimizi, kişilerarası iletişim açısından incelemeye ve irdelemeye çalıştım. Bunu yaparken, psikolojinin alışlagelmiş sınırlarını zorlamış olabilirim. Ancak böyle bir zorlamanın, en azından artık gerekli olduğu kanısındayım. Şüphesiz ki psikolojizme sapsamamaya çalışarak, psikoloji ile ilgili bilgilerimizi, toplumsal yapımızı ve sanatımızı irdelemede kullanmalıyız. Böylesine bir yaklaşım, hem kültürümüzü daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır, hem de psikolojideki bilgilerimize yeni bir uygulama alanı yaratacaktır. Dede Korkut Hikâyeleri, Divan Edebiyatı, Kutadgu Bilig ve benzerleri, bu güne kadar, daha çok edebiyatçılar ve edebiyat tarihçileri tarafından incelenmiştir. Oysa bu tür eserler, psikolojinin çeşitli dalları açısından, örneğin sosyal psikoloji ya da iletişim psikolojisi açısından incelenmeye son derece elverişlidir. Minyatür ise daha çok sanat tarihinin inceleme konusu olmuştur. Halbuki minyatürler, algılama açısından, perspektif ilkesi açısından ya da kişilerarası etkileşimdeki hiyerarşi açısından incelenebilir. Kısacası minyatürler -hatta bütün sanat ürünleri- yalnızca sanat tarihinin ilgisine bırakılmayacak kadar zengin ve karmaşık bir niteliğe sahiptir. Bu yüzden, dünyadaki tüm kültür ürünlerinin, bu arada kendi kültürümüzün, gerek psikoloji, gerekse diğer bilim dalları tarafından, tarafsız ve pozitif bilim anlayışıyla incelenmesinde ve yeni baştan yorumlanmasında yarar vardır.

Kitabın son iki bölümünde, aslında toplum yaşamımıza ilişkin söyleyegeldiğimiz bazı gerçekleri, yeni bir terminoloji ve yeni bir organizasyon içinde ifade ederek, kitabın eksenini oluşturan bir iddia ileri sürdüm. Bu iddiaya göre, gerek geçmişte gerekse günümüzde, toplumsal yaşantımızda Yetişkin (akılcı ve bireyselleşmiş insan) özellikleri sergilemekten kaçınmaktayız; buna karşılık Çocuk-Anababa (bağımlı kılan ve bağımlı olan insan) özelliklerini daha yoğun şekilde sergilemekteyiz. Kısacası bir Çocuk-Anababalar toplumuzuz; fakat bir Empatik Toplum olma yolunda ağır adımlarla ilerlemekteyiz. Eğer bir gün çoğunluğu empatik davranışlı kişilerden oluşan bir toplum olursak -ki bence bu imkânsız değildir- o zaman, akılcı olmak ile birbirimize bağlı olmayı (bağımlı

değil) bağdaştırabileceğiz. O gün geldiğinde, ne kendi aklımızı sergilemekten korkacağız, ne de yalnızlık çekeceğiz; hem aklımıza güveneceğiz, hem birbirimizi ve herkesi seveceğiz.

Kitabın beşinci bölümünde, Çocuk-Anababalardan oluşan bir toplum olduğumuz iddiasını desteklemeye çalıştım. Altıncı bölümde ise, Yetişkin yanımızı nasıl güçlendirebileceğimiz konusunda, öneriler ve örnekler sundum. Beşinci bölümde, bir Çocuk-Anababalar toplumu olduğumuz iddiasını desteklemeye çalışırken, birtakım gözlemlerimi ve bazı araştırmaların sonuçlarını dayanak aldım. Gerek kitabın beşinci bölümünde ortaya attığım iddia ve onu desteklemeye çalışırken başvurduğum yaklaşım, gerekse üçüncü bölümde empatinin niteliğine ilişkin ortaya attığım kuramsal açıklama, şüphesiz ki tartışmaya açıktır. Okuyucularım ve meslektaşlarım, kültürümüzü kişilerarası iletişim açısından yorumlamaya yönelik çabalarım ve empatiyle ilgili görüşlerime katkıda bulunurlarsa mutlu olacağım. Konuyla ilgilenenlerin, kitapta ileri sürdüğüm iddiaları destekleyen veya reddeden görüşlerini benimle paylaşmalarını isterim. Onlarla tartışmak, geribildirimlerinden yararlanmak, benim için bir zevk olacaktır. Konuyla ilgilenenlerin, söz konusu iddiaları sınamaya yönelik psikolojik araştırmalar yapmaları durumunda ise mutluluğum daha da artacaktır. Kitabım okunduktan sonra iletişimde bulunmak dileğiyle...

14.04.1994

Ankara

OKUYUCUYA NOT

İlk üç bölümdeki bazı kuramsal açıklamaları, yalnızca bu konulara ilgi duyan okuyucularımın okuyabilmelerini kolaylaştırmak amacıyla, kitabın sonundaki Ekler Bölümü'ne kaydurdım. Psikolojiye ilgi duyan okuyucularımın ve özellikle psikoloji ve psikolojik danışma alanlarında eğitim görmekte olan öğrenci arkadaşlarımın, ekleri de okumalarını arzu ederim.

Psikolojiye ilgi duyan okuyucularımın, kitabın tümünü ilginç bulacaklarını sanıyorum. Psikolojiden çok sanat ve edebiyat tarihine ilgi duyan okuyucularıma ise, dördüncü ve daha sonraki bölümler ilginç gelebilir. Bu durumda bazı okuyucularımın, kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerine yönelip, ilk bölümleri atlamalarından endişe ederim. Çünkü, daha sonraki bölümlerde ortaya koyduğum açıklamalar ve yorumlar, temelde ilk üç bölümdeki bilgiler üzerine oturuyor. Özellikle Transaksiyonel Analiz, Kalıplaşmış Düşünceler ve Empati konusunda yeterli bilgiye sahip olmaksızın, dördüncü bölümden sonrasını okumak sorun yaratabilir. Bu yüzden, yukarıda belirttiğim konulara öncelik vererek, okuyucularımın kitabın tüm bölümlerini okumalarını diliyorum. Geribildirimlerinizi işitmek dileğiyle, iyi okumalar, güzel günler....

GİRİŞ

Doğayı severiz; insanları severiz. (En azından bir kısmımız...) Sevmek yeterli değil. Anlamak da gerekli. Anlayarak sevmek, büyük bir erdem olsa gerek. Hiçbir şeyi sevmiyormuş gibi gözükenler de, herhalde birilerini ya da bir şeyleri kendi üsluplarınınca seviyorlardır. Onları da anlamak gerekli.

Kendimi, yakın çevremi, içinde yaşadığım toplumu ve insanları anlamak ve tanımak istiyorum. Anlamadan, anlaşmak ve tanımadan tanışmak mümkün değildir. Bu kitap, kendimi ve herkesi tanımak amacıyla giriştiğim bir yolculuktur. Bu yolculuğa benimle gelerseniz, hem daha iyi tanışmış hem de anladıklarımızı paylaşmış oluruz. Buyrun, birkaç gözlemlerle çıkalım yola:

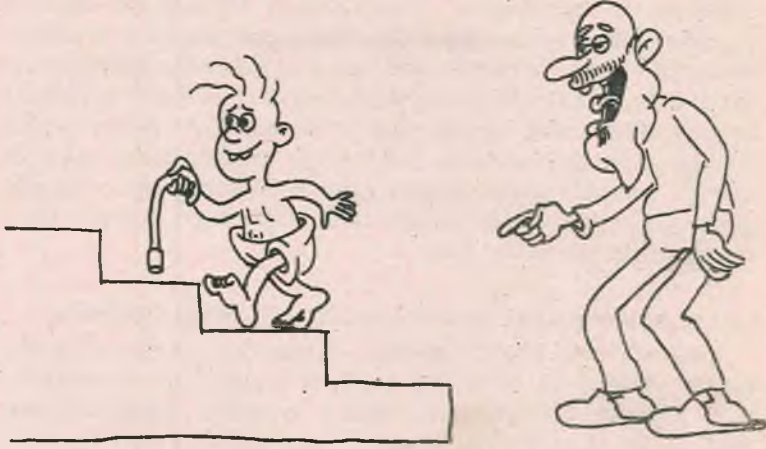
1. Merdiven Çıkan Çocuk:

Siz hiç yürümeye yeni başlayan çocukların, bir basamağa ya da bir koltuğa nasıl tırmandıklarını gözlediniz mi? Uğraşa-debelene birkaç dakikalık bir gayret sonucu, yerden 15-20 cm yukarıya çıkarlar. Çıkar çıkmaz da, şöyle bir dikelip, muzaffer bir komutan edasıyla etraflarına bakarlar. Büyük iş başarmışlardır çünkü. Şimdi size sormak istiyorum: On dört aylık bir çocuğun, kan ter içinde bir koltuğa tırmanmaya çalıştığını görürseniz, ne yaparsınız? Büyük bir ihtimalle, çocuğu sevgiyle kaldırıp koltuğun üzerine koyarsınız. (Böyle davranan çok komşu gördüm; ben de böyle yaparım, en azından içimden kaldırıp koymak gelir.) Az sayıdaki vatandaşımızın ve daha büyük oranda Batılıların ise bir yerlere tırmanmaya çalışan çocuklarına karışmadıklarını ve karışılmasından hoşlanmadıklarını gözledim. Bu gruptaki kişiler, tırmanan çocuklarına çevreden birisi yardım etmek istediğinde rahatsız oluyorlardı. "Dokunmayın kendisi çıkacak, kendisi çıkmalı" mesajını veriyorlardı. (Batı ülkelerinde yaşayan herkes yukarıda belirtildiği

şekilde davranmıyor olabilir. Ülkemizdeki herkes de bu konuda çocuklara yardım etmiyor olabilir; "Çocuk dediğin düşe kalka büyür" sözü uyarınca bazılarımız, koltuğa tırmanan çocuklara aldırıyor olabilirler. Fakat şöyle bir düşündüğümüzde, basamağa veya koltuğa tırmanmaya çalışan çocuğa yardım davranışı, kafanızdaki "biz" imajına uygun düşüyor mu, düşüyor mu? Her halde düşüyor.)

Çocuklarının merdiven çıkmasına bilinçli olarak karışmayanlar, muhtemelen "çocuğun egosu güçlensin" diye, "kendine güveni artsın" diye seyirci kalmayı tercih ediyorlar. Yardım eden bizler ise, kendimizi sorumlu hissediyoruz; kafalarımızdaki "anababa" tanımı, çocuklara kol kanat germemiz gerektiğini söylüyor. Bugün, "tek başına beceremez" diye basamağı tırmanmasına yardım ediyoruz; yarın okul ödevlerine yardım ediyoruz; pek çok şeyi kendi başına yapabilecek yaşa geldiği halde, yemek yemesine ve tuvalet temizliğine yardım ediyoruz; lisede ÖSYS'ye başvurduğunda tercihlerini yaparken yardım ediyoruz; üniversiteyi bitirince iş bulmasına yardım ediyoruz; evlenmesine yardım ediyoruz... Çocuğun merdiven çıkmasına, "kendine olan güveni artsın" diye seyirci kalanlar, çocuklarını güçlendirmeye çalışıyorlar. Çocuğa yardım eden bizler ise, çocuğu güçlendirmekten ziyade, çocuk ile aramızdaki bağı güçlendirmiş oluyoruz. Kim doğru yapıyor? Her iki taraf da. Çünkü her iki taraf da, insan ilişkilerinde sahip olduğu üslubu sergiliyor. Gerek bizlerin, gerekse Batıların tavırında, doğrular ve yanlışlar bulunabilir. Örneğin bizler koruyucu anababalar olarak, bağımlı, hayat boyunca birilerinin desteğine ihtiyaç duyacak bir insan yetiştiriyor olabiliriz. Çocuğuna sürekli olarak, bir yetişkine davranıyormuş gibi davranan Batılı ise, belki kendine güvenen ve bireyselleşmiş bir insan yetiştiriyor; fakat bu insan, yaşamı boyunca anababaçocuk ilişkisindeki sıcaklığı arayabilir, ayrıca fazlaca bireyselleşmenin bedelini, toplumda yalnızlık çekerek ödeyebilir.

O halde ne yapmalıyız? Kitabın ilerideki bölümlerinde teknik terimlerle bu konuyu yeniden ele alacağız fakat şimdi kısaca şunu söylesem ne dersiniz: Yukarıda iki kutup halinde sergilenen anababa tutumlarının her ikisinden de vazgeçerek, daha üst düzeyde bir etkileşime yönelmekte yarar vardır.

Başka bir söyleyişle, Batı'daki anababa tavrını kopya etmeyelim; ama çocuklara aşırı karışma şeklindeki tavrımızı da sürdürmeyelim; yalnızca eksikimizi belirleyip kendi tavrımızı geliştirelim. Belli bir olayda, çocuğumuzu hem koruyup gözetebiliriz, hem "adam" yerine koyup bireyselleşmesine izin verebiliriz, hem de onu bir çocuk olarak görüp bağrımıza basabiliriz. Örnek: Çocuğumuz hayatında ilk defa bir basamağa çıkmaya mı çalışıyor; düşecek gibi olursa tutabileceğimiz bir mesafeden izleyelim (koruyucu anababa olmuş oluruz). Fakat çıkmasına karışmayalım (çocuğu "adam" yerine koymuş, ona güvenmiş ve kendi başına övünebileceği bir iş yapmasına izin vermiş oluruz). Basamağı çıkıp da sevinince, onun bu sevincine çocuksu bir sevinçle katılalım, "Aferin sana!" diyelim, öpelim onu (çocuğa gerekli olan anababa sıcaklığını vermiş oluruz).

Yukarıda önerdiğim davranış şeklinde, çocuğu korumak ve öpmek, ülkemiz insanı için yeni bir davranış değildir. Bizler için yeni olan, çocuğa güvenip, onun bireyselleşmesine izin vermektir.

"Merdiven çıkan çocuk" örneğine itiraz edebilirsiniz. Bütün Batılı anababaların çocuklarını "yetişkin" yerine koymadıklarını söyleyebilirsiniz. Evet olabilir. Aslında bu konuda Batılılar zaman içinde farklı tutumlar benimsemişler, çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusunda arayışlar içine girmişlerdir. Bu alanda ülkemizde de birtakım arayışlar, değişimler olduğu bir gerçektir. Fakat bugün ulaştığımız nokta ne olursa olsun, "bir işi yapmakta zorlanan bir çocuğa yardım eden anababa motifi" sanırım bizlere tanıdık geliyor. Yukarıda, bize tanıdık gelen bu motifi, bu koruyucu tavrı irdelemeye çalıştım. Yolculuğumuza devam edelim.

2. Üniversiteye Giren Çocuk ve Komşu Çorbası:

Kucağımıza alarak merdiven çıkmasına yardım ettiğimiz çocuk, diyelim ki 18 yaşına geldi ve üniversite sınavına giriyor. Yıllardır bu sınavlarda görev yaparken gözlemişimdir, dört saatlik sınav boyunca, sınav yaptığımız okulun bahçesinde bir anababa ordusu bekler. Bir genç sınava girer, annesi, babası, halası, dedesi, ninesi kapıda bekler. (Yıllar önce ben de böyle girmiştim.) ÖSYS'de görev aldığım yıllardan birisinde duygulanarak gözledim: Yağmur yağıyordu, fakat bahçedeki o sevgili insanlar, şemsiyelerini açtılar, dört saat boyunca bir yere kıınıldamadılar.

Şimdi yukardaki olayın iki yanı var: Birincisi, kapıda bekleyen aile üyeleri, sınava giren gence "biz senin arkadayız" mesajını veriyorlar. (Hatta bazı büyükler bu mesajı daha da somutlaştırıp gencin sırtını sıvazlarlar.) Şüphesiz bu güzel bir şey; zor bir işe girişen bir gencin, üyesi olduğu grubun desteğini arkasında hissetmesi güzel bir şey. Fakat kapıda bekleyen grup, galiba şu mesajı da vermektedir: "Bu sınavı kazanmam ailemiz için hayati önem taşıyor; eğer kazanmazsam cümleten mahvoluruz." Bu tür bir mesaj ise gencin omuzlarına ağır bir yük yükler; onun sınav kaygısını körükler. Ailenin desteği elbette ki yararlıdır; ama bu destek genci arkasından itelemeye dönüşürse, genç yüzükoyun kapaklanabilir. Desteğin dozunu kaçırmamak, etkileşimi kıvamında tutmak gerekir.

Gözlediğim kadarıyla, sınavlara hazırlanan üniversite öğrencilerinin önemli bir kısmında, ailelerine ve yakın çevrelerine karşı mahçup olma endişesi var. Bu endişe ile gençler, "kendileri için" değil, "başkaları için" çalışır hale geliyorlar. Bir gencin, anası-babası üzülmesin diye ders çalışması, belki doğal sayılabilir. Fakat bu gencin "Eğer başarısız olursam komşular ne der?" diye kaygılanması da doğal mı? Anadolumuzdaki bir şehirde veya bir kasabada liseyi bitiren bir genç, bir başka şehirde üniversitede okumaya gittiğinde, arkasında, mahallesinin/kasabasının desteğini ve baskısını hisseder. Bu destek genci çalışmaya güdüler; fakat baskı ise kaygısını artırır. Memlekette insanlar, sokakta babasına gencin üniversitedeki durumunu sormaktadırlar; (baba, bunu lisan-ı münasiple çocuğuna iletir). Lisedeki öğretmenleri gencin durumunu sormaktadırlar. Hatta kaymakam, babasına "senin çocuğun dersleri nasıl?" demiştir. Bütün kasaba onunla iftihar etmekte, başarısıyla yakından ilgilenmektedir. Bu gencin, artık yalnızca kendisi için çalışmaya hakkı yoktur; çünkü herkes ona umut bağlamıştır. Genç, bir dersten zayıf alırsa ya da sene kaybederse, ailesi başta olmak üzere yüzlerce insan hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bu düşüncelerle derslerin başına oturan genç omuzlarında büyük bir yük hissetmektedir. Bu yük onun kaygısını artırır. Aşırı kaygı ise öğrenmeyi güçleştirir. Bu yüzden bir öğrencinin, çalışma sebepleri arttıkça, akademik başarısı da düşer. İyi bir gelecek için, mutlu bir evlilik için, yedeksübay olabilmek için, anayı-babayı üzüntüden hasta etmemek için, amcaoğlundan geri kalmamak için, komşu teyzeleri hayal kırıklığına uğratmamak için ders çalışmanız gerekiyorsa, kaygınız yükselir, başarınız düşer. Bu yüzden, akılcı olmayan sebepleri ayıklamak zorundasınız. (Yapılan araştırmalara göre (Öner, 1972), kaygı düzeyi X eksenine, akademik başarı (öğrenme) Y eksenine yerleştirildiğinde, aralarında normal dağılıma yakın bir ilişki bulunduğu gözlenir. Bunun anlamı şudur: Kaygı düzeyi düşük olan öğrencilerin (yani gamsız olanların) ve aynı zamanda kaygı düzeyleri çok yüksek olanların (yani aşırı sorumluluk taşıyanların) akademik başarıları düşük olur. Orta düzeyde kaygılı olanların başarı düzeyleri ise diğer gruplara oranla daha yüksektir.)

Bu noktada şu sonucu çıkarabiliriz: Sosyal çevrenin desteği birey için gereklidir, yararlıdır. Fakat bu destek, bir baskı unsuru, bir kaygı kaynağı olmaya başlayınca, artık yarardan söz edilemez. Toplum içinde yaşayan her bireyin bir bireysel sınırı bulunmalıdır. Bu sınır ne aşırı katı olmalıdır, ne de aşırı geçirgen. Söz konusu sınır eğer aşırı katı olursa, birey toplum içinde yalnız kalabilir. Bireysel sınırı aşırı geçirgen olan birey ise, özerk olma şansını yitirebilir ve sosyal çevrenin baskısını fazlaca hissedebilir. Aynı şey bir aile için de geçerlidir. Sınırları aşırı katı ya da aşırı geçirgen ailelerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimlerinde birtakım sorunlar ortaya çıkabilir.

Çocukluğumdan -1960'lı yıllardan- bu yana gözlediğim kadıyla, ülkemizdeki ailelerin pek çoğu sosyal çevresi ile sıcak ilişkiler içindedir; fakat bu ailelerin sınırları, gereğinden fazla geçirgendir. Hastalanan komşuya çorba götürme adeti vardır. Yeni taşınan komşuya yemek götürme adeti vardır.

Şüphesiz bunlar çok güzel davranışlar. Fakat öyle görünüyor ki, insanlarımız, ilk defa bir tas çorbayla eşliğinden geçtikleri komşu kapılarını, giderek saydamlaştırıyorlar. Fiziksel olarak ve daha çok duygusal olarak, birbirlerinin evlerine/ailelerine nüfuz etmeye başlıyorlar. Komşular, günün her saatinde, habersiz olarak birbirlerinin evlerine girip çıkıyorlar. (Bu tavır eskiye oranla azaldı, fakat kaybolmadı.) Komşular, fiziksel olarak bir eve girmeseler bile, ev halkı üzerindeki baskılarını uzaktan sürdürüyorlar. İnsanlar, "eller ne der" diye bu baskıyı sürekli üzerlerinde hissediyorlar. Bazen çocuklarına bir konuda izin vermeyi düşünen anneler "iyi de yavrum, komşular ne der; aman laf gelmesin" diyorlar. Bu endişeler, ailelerin sınırlarının gereğinden fazla geçirgen olmasından kaynaklanıyor. Herkes herkese karışıyor, kimse kendi evinde özerk olmuyor. Sınırları aşırı geçirgen aileler, evlerinde kendi duygularını ve düşüncelerini ön planda tutarak yaşayamıyorlar.

Necati Cumalı'nın (1992) "Devetabanı" adlı tiyatrosunda da dile getirildiği üzere, galiba bizlerde "yayıma hastalığı" var. Cumalı'ya göre, evlerimize iki yaprakla konuk ettiğimiz devetabanları, hızla büyüyüp her yeri kaplamaya, yaşam alanımızı daraltmaya başlıyor. Bizler de devetabanları gibi, somut ve soyut anlamda birbirimizin yaşamına nüfuz etmeyi seviyor, hatta bunu bir hak olarak görüyoruz.

Yüzyıllardan beri başka ülkelerden kaçan ya da göçen insanlara ülkemizin kapılarını açmışız. Ne güzel. Evlerimizde misafir odaları vardır. Bu da güzel. (Galiba dünyada, evlerinde misafir odası bulunan ender kültürlerdeniz.) Fakat ortalama 40m lik misafir odasını, "yasak bölge" ilan edip ev halkına kapatan annelerimize ne demeli. Ayda birkaç defa gelecek davetli misafirler uğruna, insanlarımız, geri kalan 40m de yaşamak zorunda kalıyorlar. Konaklarda, yalılarda yaşarken, ev halkına kapalı misafir odaları doğal sayılabilir. Fakat bugünkü küçük evlerde bu doğal mı? Evin bir odasından uzak duran ev halkı, kendi evinde, kendisi için tam anlamıyla yaşamıyor demektir. Evinde kendisi için mi yoksa misafirler için mi yaşadığı pek belli olmayan bir insan ile üniversitede kendisi için mi yoksa ailesi için mi okuduğunu ayırt edemeyen genç arasında benzerlik var mı dersiniz?

Konu-komşu ile aşırı etkileşimde bulunanlarımızın yanı sıra, bazılarımız da -özellikle büyük şehirlerde- apartman dairelerine kapanıp çevreyle ilişkimizi keser olduk. Yıllarca aynı apartmanda yaşayıp da birbirinin adını bilmeyen nice paydaş var. Dört yıl üniversitede aynı sınıfta okuyan, fakat tanışmamış nice öğrenci var. Bütün bunların, yeni yaşam şartlarından ya da kalabalıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Fakat bu tür açıklamalar, "kabuğuna çekilme" davranışının sağlıklı olduğunu göstermez. İnsanların evlerine ya da kendi içlerine kapanmaları, sınırlarının aşırı katı olduğu anlamına gelebilir. Aşırı geçirgen sınırlar gibi, aşırı katı sınırlar da insan ilişkilerinde sorun yaratabilir; kişileri yalnızlığa itebilir. O halde sınırlarımız yeteri kalınlıkta olmalı, kıvamında olmalı. Peki bunu nasıl sağlayacağız? Genel bir öneri olarak şunu söyleyebiliriz: Sınırlarımızın geçirgenlik derecesini tayin etmeyi konu-komşuya bırakmamalı, inisiyatifi elimizde tutmalıyız. Hem çevremizle sıcak ilişkiler sürdürmemize fırsat verecek, hem de bireyselliğimizi zedeletmeyecek kalınlıkta sınırlar edinmeliyiz. Öyle olmalıyız ki, "başkaları ne der?" sorusu yerine "onlardan birisi olarak ben ne diyorum?" sorusunu sormalıyız. Fakat bunun yanı sıra, merdivenlerde bir saniye göz göze geldiğimiz apartman komşumuza selam da vermeli, hasta olduğunda ona çorba da götürmeliyiz. Leo Buscaglia'nın sözleri boş değil; asansörde bile selamlaşmak anlamlı olabilir.

3. Korunmaya Muhtaç Misafirler

Misafirleri severiz; çocukları da severiz. Fakat misafirlere de çocuklara da güvenmeyiz. Nasıl mı? Şöyle: Evimize bir misafir gelir, geçip bir koltuğa oturur. Evin hanımı koşar, daha rahat etsin diye misafiri o koltuktan kaldırıp öteki koltuğa oturtur. Diyelim ki biraz gecikmeyle evin beyi salona girer, olup bitenden haberi yoktur; sıcak bir karşılamadan sonra, o da misafiri daha rahat bir başka koltuğa oturtmaya çalışır. Hemen arkasından ev halkı, ellerinde minderlerle gelip, misafirin arkasına yerleştirmeye çalışırlar. Misafir istediği kadar "gerek yok" desin, en azından bir minderi beline yerleştirirler. Sonra ikram faslı başlar. Misafir istediği kadar "artık doydum" desin, bir çay daha doldurulur, börekten bir dilim daha yemesi için ısrar edilir, ant verilir.

HADI BUNU HAM YAP
BAKILIM..

Zeki Karayus

Bardağa kaşık kapatmak, misafirin imdat işaretidir; eğer misafir bunu akıl edemezse, çaylardan kurtulması mümkün olmaz. Şimdi lütfen kendinizi bu misafirin yerine koyar mısınız? Ne hissedersiniz, ne düşünürsünüz? Ben misafir olsam, içimden iki şey geçerdi. Birincisi "Beni seviyorlar, bana değer veriyorlar" derdim. İkinci olarak da, bu kadar ısrardan bunaldığımı hissedeyim, "Bana güvenmiyorlar, beni çocuk yerine koyuyorlar" diye düşünürdüm. Gerçekten de ev sahibi misafire de güvenmez, kendi çocuğuna da; büyük bir ihtimalle, aslında doymuş olan çocuğuna da biraz daha yesin diye ısrar etmektedir. Bu ev sahibi karşısındaki misafire güvenmemekte, onu korumaya muhtaç çocuk olarak, kendisini ise korumaya muktedir anababa olarak görmektedir. Böyle davranırken ev sahibinin misafire, farkında olmadan verdiği mesaj şudur: "Sen nereye oturacağını bilmezsin; ne kadar yemen gerektiğini de bilmezsin; utanırsın, çekinirsin, az yersin; izin ver de seni rahat ettireyim, doyurayım." Ev sahibi, bir yetişkin olan misafiri karşısındaki bu tutumunu, aynen çocukları karşısında da sürdürür.

Misafirlerin aşırı ilgiden hoşlandıkları ileri sürülebilir. Bu bazı durumlarda doğru da olabilir. Fakat insanların bu tür aşırı ilgiden sıkıldıkları kanısındayım. Bu yargıyı destekleyecek nitelikteki bir fıkranın yaygın olarak anlatıldığını bilirsiniz. Hani bir kişi, misafirlige gitmeden önce kendisini davet edene "bana sevdiklerini zorla yedirmez, beğendiklerini zorla dinletmezsen sana gelirim" demiş. Şüphesiz ki misafirler ilgi görmekten hoşlanabilirler; fakat her halde zorlanmaktan ve çocuk yerine konulmaktan hoşlanmazlar.

Yukarıda anlatılan anababa tavrı, sadece evsahiplerine özgü değildir. Ev sahipleri misafirlerine iade-i ziyarete gittiklerinde, bu sefer "misafir" rolüne girerler ve evsahipleri tarafından çocuk yerine konulurlar. Çocuklara, basamakları kendileri çıkartanlar ile misafirlerine zorla yedirmeye çalışanlar arasında bir benzerlik var mı dersiniz?

4. Yakından Kumandalı Çocuklar

Çocuklarımızı severiz; gerçekten severiz. Onları hem içimizden severiz, hem de öperek, oynayarak bu sevgimizi onlara açıkça iletiriz. Gerçi sevgisini açıkça göstermekten endişe

edenlerimiz, "şımarmasınlar" diye çocuklarını, torunlarını uyurken öpenlerimiz vardır; ama genelde çocuklarımızı açıkça severiz. Sevmesine severiz de, onları dizimizin dibinde sevmeyi tercih ederiz. Bağırımıza basıp, ellerinden tutup, koruyarak ve kontrol ederek severiz. Sevmek iyi bir şeydir; fakat korumanın ve kontrol etmenin dozunu kaçırırsak, hiç istemeden onların gelişmelerini engellemiş oluruz. Böyle davranarak, güzel amaçlarla yola çıkıp, istemediğimiz sonuçlara ulaştığımız da ise hayret eder, üzülürüz. Şu örneklere bakalım:

Çocuklar doğdukları günden itibaren, kendileri için yeni ve ilginç uyarıcılarla dolu bu dünyayı keşfe çıkarlar. Bir yaş öncesinde, bakmak, dinlemek ve ellelemek onlara yetmez, gördükleri hemen her şeyi ağızlarına almaya çalışırlar; adeta dünyanın tadına bakarlar. Yürümeye başladıktan sonra ise her gördüklerine el uzatır olurlar. (Aslında bu davranışları, bir "yaramazlık" değil, zihinsel gelişimleri için gerekli bir etkinliktir.) İşte bu noktada anababalar, anababalık etmeye başlarlar. Çocuğun araştırmacılığını, merakını ve spontanlığını bastırmaya başlarlar. Anababanın kafasında upuzun bir "ellenmemesi gerekli şeyler" listesi vardır. Bağırılarak, cezalar verilerek çocukların bunları ellememeleri sağlanır. Artık uslu olan çocuk, iğneleri ellemez, makasları ellemez, bıçakları ellemez, ocakları ellemez, hamurları ellemez, kedileri ellemez, bebekleri ellemez, radyoyu ellemez, televizyonu ellemez, burnunu ellemez, kakasını ellemez, sokakta çamurları, misafirlikte bibloları, vazoları, dantelli örtüleri ellemez. Şimdilik iyi. Fakat yarın okula gider, bu sefer kitapları da ellemez. Bu durumda anababa üzülerek şu soruyu sorar: "Harçlığı var, rahatı yerinde, odası sıcak; bu çocuk niye çalışmıyor?". O çocuk, o genç, belki çalışır; ama büyük bir ihtimalle, öğretmenin defterine yazdırdıklarını çalışır. Kütüphanelerden yararlanmaz, doğayı kurcalamaya, deney yapmaya yönelmez. Çevrelerini kurcalamaları ve araştırmaları engellenen çocuklar, büyüdüklerinde gözlemci olmayı tercih ederler. Bugün pek çok şeyi ellememeyi öğrettiğimiz çocukların, yarın kütüphaneleri hallaç pamuğu gibi atmalarını nasıl bekleyebiliriz.

Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarıyla ilgili gerçekleştirdiğim bir araştırmanın (Dökmen, 1993) sonuçlarından birkaç tanesi şöyle:

1. Üniversite öğrencileri, kütüphaneleri, "okuma salonu" niyetine kullanıyorlar; kütüphanelerdeki kitaplardan yararlanmaktan çok, kendi kitaplarını ve defterlerini okuyorlar.

2. Üniversite öğrencilerinin %89'u konu kataloğuna bakmayı biliyor; ancak %95'i "abstract" hakkında yeterli bilgi sahibi değil; %98'i ise "Türkiye Makaleler Bibliyografyası"nı eline almamış. Bu sonuçtan şüphesiz ki anababalar tek başlarına sorumlu tutulamazlar. Anababaların yanı sıra, yükseköğretimde ve ortaöğretimde eğitim sistemimizin not tutmaya ve ezberlemeye yönelik olması, sınıfların kalabalık oluşu, muhtemel nedenler olarak ileri sürülebilir. Fakat kanımca, spontanlıkları ve merakları bastırılmamış çocuklar, büyüdüklerinde, bu tür engelleri, önemli ölçüde aşma şansına sahip olacaklardır.

Diyebilirsiniz ki, "peki çocuklarımızın meraklarını/spontanlıklarını engellemeyelim, fakat onları tehlikelerden nasıl koruyacağız; iğnelerle, makaslarla oynasınlar mı?". Bu soru karşısında şunu söyleyebilirim: Elbetteki onları tehlikelerden koruyacaksınız; elbetteki evinizde bir "ellenmemesi gerekenler" listesi bulunacak. Fakat bu liste insaflı olmalı; bu liste, çocuğun çevresiyle olan iletişimini engelleyecek kadar uzun olmamalı. Çocuğunuzun, hava gazı/doğal gaz düğmesiyle oynamasını yasaklayabilirsiniz. Fakat bunun yanı sıra, eğer mutfakta hamurla uğraşıyorsanız ve onun da aklı hamura takılmışsa, önüne bir parça hamur koyabilmelisiniz. Ya da bir yerlerde çamurla oynamasına izin vermelisiniz. (Özellikle 2-4 yaş arasındaki çocukların, çamur ve benzeri şeylerle oynamaya ihtiyaçları vardır.) Eğer çocuklarımızı iğne kutularından, kristal vazolarımızı ise çocuklarımızdan korumak istiyorsak, bunun iki yolu var. Birincisi çocuklara baskı yapmak, ceza vermektir. İkincisi ise, iğne kutusunu ve vazoyu ortadan kaldırmaktır. İkinci yol, çocuklarımızın ruh sağlıklarına ve gelecekteki başarılarına katkıda bulunabilir.

Dünyanın her yerinde yetişkinler zaman zaman yalan söylerler, ama bundan rahatsızlık duyulur. Çocuklara yalan söylemek ise , büyük ölçüde meşru sayılır. Herhalde yetişkinler,

çocuklara yalan söylemeyi, onları kontrol etmenin kolay yolu olarak görüyorlar. "Ayşecik Canımın İçi" adlı filmde, bir baba (bu rolde Ayhan Işık oynuyordu) kızına yalan söylemiş ve yalanı ortaya çıkmıştır. Ayşecik "Baba niçin yalan söyledin?" diye sorar. Babası "Senin iyiliğin için, üzülmemen için" diye cevap verir. Şimdi bu çocuk 18 yaşına gelse, "Kütüphaneye gidiyorum" diye diskoteğe gitse; bu yalanı ortaya çıktığında ise "Üzülme-yesin diye, senin iyiliğin için yalan söyledim baba" dese, babası ne der? Yukarda, misafirlerimize ve çocuklarımıza güvenmediğimizi ileri sürmüştüm. Çocuklarımıza yalan söyleyerek, onları da bize güvenmez hale getirebiliriz. Bir çocuğa gerçeği söylediğimizde, onu "adam yerine (yetişkin yerine)" koymuş oluruz. Çocuklara ya da yetişkinlere yalan söylediğimizde ise onları çocuk yerine koymuş oluruz. Çocukken, büyükler tarafından "çocuk" yerine konulanlar, hayatları boyunca büyüklerle kuşkuyla bakarlar. Eğer, sizi sabah işe göndermeyen çocuğunuza "Bakkaldan sakız alıp hemen döneceğim" dersiniz ve ancak akşam eve gelirsiniz, ne olur? O çocuk, büyür gider, size ve herkese kuşkuyla bakmaya başlar. Tezgâhtarlara kuşkuyla bakar; "Sağlığın iyi" diyen hekimlere kuşkuyla bakar; "Çayda radyasyon yok" diyen yetkililere kuşkuyla bakar. Sürekli aldatılıp aldatılmadığını araştırır. Bir kanıt bulamadığında ise "Her halde aldatılmışımdır" diye düşünür. Aralık 1992'de ve Ocak 1993'te çıkan gazetelere bakınız: Radyasyonlu çay konusunda aldatılıp aldatılmadığını araştıran çok sayıda kişi bulunduğunu göreceksiniz. Dilerim bu kişiler, evlerinde çocuklarına yalan söylemiyorlardır. Ama eğer ki söylüyorlarsa, eminim ki onları seviyorlardır. Çocuklarına yalan söylemeleri, başka türlü davranmayı öğrenmemiş olmalarından kaynaklanıyor olsa gerek. Oysa bizler, hem çocuklarımızı sevmeye devam edebiliriz, hem de onları "adam" yerine koymayı, onlara saygı göstermeyi becerebiliriz, öğrenebiliriz.

Çocuklarımızı yeteri kadar korur, yeteri kadar kontrol edersek ve onlara yalan söylemezsek, yakından kumandalı çocuklar yerine, kendi kendisine kumanda edebilen çocuklar yetiştirmiş oluruz.

5. Tahterevallideki Çocuklar ve Anababalar

Nice yetişkin (fiziksel görünüm anlamında yetişkin), aynı anda hem anababa rolündedir, hem de çocuk rolünde. Anababalar ve çocuklar, bir tahterevalliyeye binmiş gibi, rol değiştirirler sürekli. Nasıl mı? Şöyle:

15 yaşındaki Ahmet, köyde herkesin çocuğudur. 16'sında evlenir, çocuğu olur; artık dedesinin çocuğudur, fakat aynı zamanda kendi çocuğunun, eşinin ve kardeşinin anababasıdır. Ahmet askere gider çavuş olur; teğmenin çocuğu sayılır, ace mi erlerin anababası. Ahmet 30 yaşında taksi şoförü olur; kendinden küçüklere "oğlum, yeğenim" der, ruhsatını isteyen 23 yaşındaki trafik polisine "buyur abi" der. Ahmet ya anababadır, ya çocuk; Ahmet hem anababadır, hem çocuk. Fakat hiç - gerçek- yetişkin olamaz; kendi aklına güvenmez; anababasından öğrendiklerini tekrarlar. Kısacası Ahmet bir "çocuk-anababadır". Çevremizde ise çocuk-anababaların sayısı oldukça fazladır.

Çocuklar bazen uslu olurlar, bazen yaramaz. Anababalar çocukları korur, toplumsal kuralları gözetir, kurallara uymayanları ise cezalandırır. Çocuk-anababalar, bütün bu özellikleri kendilerinde toplarlar; çocukluktan anababalığa geçerler, yetişkinliğe uğramazlar. Hayat boyu da hem çocuk, hem anababa olurlar; adeta kendi akıllarını kullanmaktan korkarlar, bireyselleşemezler, "ben böyle düşünüyorum" diyemezler, "işittiğime göre" demeyi tercih ederler.

Çocuk-anababalara, günlük yaşamda olduğu kadar sanat eserlerinde de sıkça raslarız. Haldun Taner'in (1989) Keşanlı Ali'si, herkes gibi bir çocukken, yaramazlık edip hapse düşer. Anakuzusu Ali, anlı-şanlı bir kabadayı olup çıkar hapisten. Mahalleli umut bağlar Ali'ye; muhtar seçer. Ali, seçilir seçilmez anababası (galiba daha çok babası) olur mahallenin; artık ondan izinsiz kimse adım atamaz mahallede. Bir zamanlar, çocuk safiyeti ile karşı çıktığı haracı, şimdi meşru sayarak kendisi toplamaya başlar.

Televizyondaki Bizimkiler adlı diziyi düşünün. Birkaç yetiştirilmeye karşılık, çocuk-anababalarla dolu. Örneğin Muhasebeci Ergun; görünüşte yetişkin, ama davranışlarına baktığınızda bir çocuk-anababadır. Ergun, patronlarının karşısında çocuk rolündedir;